

Vplyv poradia narodenia na osobnosť chlapcov a dievčat

Daniela Čechová

Katedra psychologie FF UK, Bratislava, Slovensko

Príspevok vychádza z teoretických predpokladov individuálnej psychológie Alfreda Adlera, ktorý bol prvým psychológom upozorňujúcim na fakt, že *poradie narodenia dieťaťa ovplyvňuje jeho osobnosť*.

V našom príspevku sa najprv budeme stručne venovať tematike vývinu osobnosti, ako ju chápe adlerovská psychológia. V druhej časti prezentujeme koncept *poradia narodenia*, ako jedného z faktorov rodinnej konštelácie. Napokon sa bližšie pozrieme na to, ako môže poradie narodenia ovplyvňovať osobnosť z aspektu pohlaví, uvedieme i niektoré výskumné zistenia a predstavíme metódy, ktoré adlerovská psychológia používa pri skúmaní rodových otázok v poradenskej a klinickej praxi.

Podľa Adlera prichádza dieťa na svet inštinktívne vybavené na sociálnu interakciu s ľuďmi a jeho sociálnym poľom je rodina, teda signifikantní jedinci z jeho bezprostredného okolia. Nie sú to iba rodičia, ale i súrodenci, eventuálne ďalšie v domácnosti stabilne žijúce osoby. I keď každá psychologická škola uznáva dôležitosť rodičov pri vývine osobnosti dieťaťa, práve individuálna psychológia vniesla do psychologickéj teórie a praxe otázku významu súrodencov. Dieťa sa adaptuje na život a dominantným miestom jeho adaptácie, jeho svetom, je práve rodina. V každodennej interakcii s členmi svojej rodiny dieťa vníma, prežíva, hodnotí a interpretuje svoje skúsenosti. Učí sa, ako svet funguje, často na základe pokusu a omylu a jednoduchých zovšeobecnení. Keďže nemá dostatok vedomostí, pomocou predstavivosti si dotvára ich absenciu tak, aby mu celok dával zmysel.

S postupom zrenia organizmu dieťa svoje závery o prežívaných skúsenostiach integruje do schém. Kognitívne schémy mu pomáhajú efektívnejšie sa vysporiadať s nárokmi života, i keď sú často vzdialené od reality. Napokon, schémy sa vo veku 5 - 7 rokov integrujú do životných pravidiel. Jedinec sa nimi riadi, i keď si ich neuvedomuje. Ako uvádza Skolnick (in Mosak; Maniacci, 1999) : vo veku 5 - 7 rokov sa deti začínajú správať tak, akoby to, čo sa v ranom detstve naučili, bolo pravdivé a vytesané do kameňa (štádiu konkrétnych operácií). Správajú sa tak, aby sa im potvrdili ich očakávania a aplikujú ich do čoraz širšieho sociálneho rámca. Výskum verifikoval to, čo spozorovali Adler, Freud a Piaget vo svojej kazuistickej metodológii, a síce že tento vek je obdobím, keď sa osobnosť detí „fixuje“. Adlerova psychologická teória akceptuje dedičnosť, biologické a konštitučné faktory osobnosti. Predovšetkým je však psychológiou užitia: podľa nej dôležité je to, čo človek urobí s tým, čo má. V tejto súvislosti vystupujú do popredia významné východiskové predpoklady adlerovskej psychológie - sebaurčenie a fenomenológia.

Podľa nich dieťa aktívne utvára svoje vlastné percepcie a pripisuje významy vnímanému. Preto minulosť má pre nás len takú fenomenologickú realitu, akú jej pripíšeme, predstavuje možný vplyv, nie determinujúceho činiteľa. Rodičia nezapríčiňujú nešťastné životy svojich dospelých detí, dieťa si vyberá, ktoré vplyvy prijme a ktoré odmietne. Individuálna psychológia je subjektívnou psychológiou.

V každom prípade pre dieťa je život v rodine jedinečnou a dôležitou skúsenosťou. Rodina - to je laboratórium, v ktorom si overuje, ako sa môže začleniť, získať význam, hodnotu a špeciálne

postavenie. Rodinné prostredie nikdy nie je statické. Príchod ďalšieho súrodenca premieša všetky karty a vnesie do rodiny novú dynamiku. Fenomenologická skúsenosť, so zaujímaním miesta v konštelácii rodinných vzťahov, ovplyvňuje utváranie osobnosti jedinca. Niekedy sa v literatúre zamieňa pojem rodinná konštelácia s poradím narodenia. Inokedy sa poradie narodenia stotožňuje so súrodeneckou konšteláciou, čo je podľa nás presnejšie, i keď u Lemana (1997) to spôsobil český preklad, nakoľko pôvodný titul je *The birth order book*. Rodinná konštelácia je totiž širší pojem, zahŕňa interakcie medzi rodičmi a deťmi, rodinnú atmosféru, oblasť hodnôt, rolí, modelov a súrodencov, i poradie narodenia (napríklad Shulman, 1981).

Dreikurs dávno (1952-53, s. 109) rodinnú konšteláciu opísal ako „*Sociogram skupiny - rodiny počas formatívnych rokov jedinca, ktorá zahŕňa pole raných skúseností, okolností, podľa ktorých si jedinec vytváral osobnú perspektívu, základ vnímania sveta, koncepty a presvedčenia o sebe a o ostatných ľuďoch, o svojich základných postojoch a o vlastnom prístupe k životu, všetko to, čo tvorí základ osobnosti*“.

Z tohto hľadiska je poradie narodenia jednou zo zložiek rodinnej konštelácie a predstavuje istú pravdepodobnosť, pretože závery a presvedčenia jedinca sú vždy originálnym výsledkom jeho sebadeterminujúceho procesu.

Existuje päť základných pozícií poradia narodenia:

- najstaršie - prvorodené dieťa
- druhorodené
- prostredné
- najmladšie dieťa
- a jedináčik.

Deti z rovnakého poradia narodenia sa vo svojom živote často dostávajú do podobných typických situácií a ukazuje sa, že majú isté spoločné charakteristiky. Pri predkladaní charakteristických čŕt detí podľa poradia narodenia vychádzame z publikácií Dreikursa, Grunwaldovej, Pepperovej (1982), Ecksteina, Barutha (1996) a Čechovej (1999).

Charakteristika prvorodeného dieťaťa

Prvorodené dieťa bolo istý čas jedináčikom a stredobodom záujmu svojich rodičov. Pri jeho výchove sa rodičia učia rodičovstvu, často sú nekompetentní, nadmerne ambiciózní a perfekcionistickí. Typickými črtami najstarších detí bývajú: zameranosť na výkon, moc, snaživosť, cieľavedomosť, perfekcionizmus, konformita a zodpovednosť. Ďalšie zistené charakteristiky: silný cit pre štedrosť, asertivita, spolu s jedináčikmi vyššie IQ ako u detí z ostatných pozícií. Po narodení súrodenca sú zosadení z trónu (dethronizing) a buď si zvýšením úsilia udržia postavenie prvorodeného, alebo nad nimi druhorodený „zvíťazí“, čo môže vyústiť v komplex menejcennosti.

Charakteristika druhorodeného dieťaťa

Druhorodené dieťa prichádza do rodiny, kde už je súrodenec, ktorého môže napodobňovať, alebo, čo sa deje častejšie, opak ktorého imituje. Dôkazy z výskumov potvrdili pozorovania, že dvaja súrodenci sa svojimi vlastnosťami i záujmami najčastejšie líšia. V snahe nájsť si v rodine, ktorá je jednotkou, vlastné špeciálne miesto utvárajú opačné osobnostné črty, postoje, záujmy, aké má ich súrodenec. Typicky bývajú dobrými pozorovateľmi, sociabilní, snažia sa presadiť v oblastiach, o ktoré sa nezaujíma starší súrodenec a niekedy ho svojimi výkonmi prekonajú. Nezdravá súťaživosť môže vyústiť do rebélie a neúspech do citov menejcennosti. Charakteristika pr ostredného dieťaťa
Prostredné dieťa má staršieho i mladšieho súrodenca a môže sa preto cítiť utláčané. Nemá

privilegovanú pozíciu a musí sa usilovať, aby si našlo miesto v rodine. Typicky bývajú prostredné deti citlivé na nespravodlivosť, veľmi spoločenské, obľúbené. Vedia robiť kompromisy, sú dobrí vyjednávači. Je ich ťažké charakterizovať, lebo majú niečo spoločné so starším a niečo s mladším súrodencom.

Charakteristika najmladšieho dieťaťa

Najmladší člen rodiny býva maznáčik, nikdy nie je zbavený trónu. Rodičia pri každom dieťati upúšťajú zo svojich nadmerných výchovných požiadaviek a sú liberálnejší. Najmladšie dieťa sa to typicky naučí využívať vo svoj prospech, stáva sa manipulátorom, vie, ako využiť svoj šarm, vyhľadáva pozornosť. Niekedy býva lenivé a využíva predstieranú bezmocnosť. Ak ho rodičia a starší súrodenci podceňujú, zostáva závislým až do dospelosti a utvárajú sa u neho city menejcennosti.

Charakteristika jedináčika

Jedináčika taktiež nikto nezosadí z trónu, to má spoločné s rodinným benjamínkom. Podobne, ako najstaršie dieťa, zažíva situáciu jedinečnosti a bezvýhradnej pozornosti dospelých a býva orientované na výkon. Trávi viac času s dospelými a má tendenciu rýchlejšie dozrievať. Nevie sa deliť, často sa zaujíma viac o seba, ako o iných, je viac tým, ktorý prijíma, ako tým, ktorý dáva. Lepšie si rozumie so staršími alebo mladšími, ako s rovesníkmi. Býva rozmaznávané, ale i preťažované. Jedináčik je individualista a chce, aby sa veci robili podľa neho. Menejcennosť sa u neho môže rozvinúť, ak sa mu príliš pomáha: neverí, že sa dokáže vyrovnáť kompetentnosti dospelých.

Adler zdôrazňoval, že poradie narodenia nie je treba brať doslovne, ale v kontexte (1956, s. 377): „*Nie poradie narodenia ako číslo v následnosti je to, čo ovplyvňuje osobnosť človeka, ale situácia, do ktorej sa narodil, a spôsob, ako to interpretuje.*“

Faktorom, ktorý vplýva na to, ako sa dieťa vysporiada so svojim poradím narodenia, je vekový rozdiel medzi súrodencami. Čím je vekový rozdiel menší, tým je väčšia pravdepodobnosť rivality a súperenia.

Podľa individuálnej psychológie, ak je väčší ako päť rokov (Adler, 1995), respektíve päť až osem rokov (Eckstein, Baruth, Mahrer, 1992), budú mať súrodenci skôr črty jedináčikov, alebo rodina s viacerými deťmi utvorí v závislosti na ich veku dve i tri konštelácie. Okrem konceptu *poradie narodenia* - ktorým je skutočné chronologické poradie narodenia - je vhodné používať i termín *psychologická pozícia* narodenia. V prípade rodiny s deťmi vo veku: 17, 15, 13, 5 a 1 rok, prichádzajú do úvahy dve konštelácie. Prvú budú tvoriť prvé tri deti a druhú ostatné dve, pričom obe 17-ročné i 5-ročné dieťa budú mať črty prvorodeného a 13-ročné a ročné črty najmladšieho dieťaťa - vzhľadom na vekový rozdiel medzi tretím a štvrtým dieťaťom podľa chronologického poradia. Psychologickou pozíciou detí v rodine môžeme vysvetliť väčšinu rozdielov medzi deťmi. Dreikurs, Grunwald, Pepper (1982) sa zmieňujú o chorých alebo invalidných deťoch, deťoch narodených krátko pred smrťou alebo po smrti svojho súrodenca, deťoch s očividnými fyzickými charakteristikami a podobne, ktoré hlboko vplývajú na prostredie obklopujúce dieťa.

Handicapované deti napríklad zaujmú v rodine špeciálnu pozíciu a chronologické poradie nehrá podstatnú rolu. Aj deti, ktoré sa nenarodili, alebo umreli maličké, vplývajú na pozície súrodenčov, pretože často predstavujú ideál, ktorý nie je možné dosiahnuť. Preferované deti taktiež miešajú rodinnú dynamiku.

Ďalším faktorom, ktorý modifikuje vplyv poradia narodenia na osobnosť, je pohlavie detí. Predovšetkým hodnoty, ktorými sú v rodine oceňované interpohlavné roly, vplývajú na interakciu

rodičov s deťmi, pôsobia na správanie súrodencov a napokon na životné závery a presvedčenia jedinca. Ak sa preferujú chlapci, prvorodený bude pravdepodobne korunným princom, a podobne ním bude i jediný chlapec medzi niekoľkými dievčatami. Ak sa narodí dievča v rodine so samými chlapcami, stane sa buď „našou princezničkou“ alebo „chlapčenským pupkom“ podľa toho, či sa cení ženská rola, alebo nie.

Dreikurs (1989) uvádza, že chlapec v rodine dievčat a podobne jediné dievča v rodine chlapcov si charakteristicky cenia hodnotu svojich rolí a rozvíjajú vlastnosti, ktoré im pomáhajú hrať tieto roly. Často preceňujú dôležitosť roly svojho vlastného pohlavia, pretože ono reprezentuje podstatu rozdielov medzi nimi a ostatnými súrodencami.

V prípade, že sa rovnako uznávajú obe pohlavia, a rodičia k nim diferencovane pristupujú, súrodenci, chlapec a dievča, budú v pozícii patriacej príslušnému pohlaviu, a pravdepodobne obaja budú mať črty prvorodených. Predpokladá sa, že rivalita medzi súrodencami je väčšia, ak ide o súrodencov rovnakého pohlavia.

Najviac miesta je v literatúre venovaného prvorodeným deťom. Dobre je zdokumentovaná aj pozícia prvorodeného brata druhorodenej sestry, narodenej v malom časovom odstupe. Dievčatá v takom prípade často zaujmú pozíciu prvorodeného dieťaťa, pretože majú vývinovú výhodu. Potvrdilo sa to aj vo výskume k diplomovej práci Tedlovej (2004), ktorú sme odborne viedli. Cieľom výskumu bolo zistiť, či existuje súvislosť medzi pozíciou jednotlivca ako dieťaťa v rodinnej konštelácii, ktorú špecifikuje poradie narodenia a jeho statusovým postavením ako žiaka v triede, ktoré je určené hodnotou vplyvu a obľuby.

Jedna z hypotéz predpokladala, že medzi prvorodenými a jedináčikmi sa bude vyskytovať viac vplyvných, než u žiakov v ostatných pozíciách. Hypotéza sa potvrdila u jedináčikov, ale nie u prvorodených. Na 2. mieste po jedináčikoch sa ako vysoko vplyvní umiestnili druhorodení. Podrobnejšou analýzou sme však následne zistili, že 75 percent z nich tvorili dievčatá - mladšie sestry starších bratov.

Napokon ešte stručne prezentujeme metódy a metodiky, ktoré adlerovská psychológia používa pri skúmaní rodových otázok (podľa Balla, 2004). Je to jednak interview o rodinnej konštelácii, ktoré je možné uskutočniť i písomne vo forme odpovedí na štrukturované otázky. Typy otázok: Ktoré vlastnosti si videl u žien počas svojho detstva: u matky, starej mamy, tety, učiteľky, sestry, priateľky, iných významných žien? Ktoré vlastnosti si videl u mužov počas svojho detstva: u otca, starého otca, uja, učiteľa, brata, priateľa, iných významných mužov? Aké odkazy si dostával od žien (od mužov) vo svojom detstve: Bud'...Rob... Nebud'... Nerob... Správy od matky... Od starej matky... Učiteľky... Otca... Starého otca... Sestry... Brata... Aké odkazy si dostal od matky (otca) ohľadom: peňazí, sexu, náklonnosti, lásky, rozhodovaní (kto rozhoduje?), riešení problémov, deťoch, priateľstve, manželstve, náboženstve, práci, rekreácii, zdraví... a podobne.

Ďalšou metodikou je birth story - príbeh narodenia. Klient uvedie, čo vie alebo predpokladá o svojom narodení, kedy sa narodil, kto bol prítomný, ako prebiehal pôrod, kto mu vybral meno a z akých dôvodov, aké očakávania boli na neho kladené, aké boli reakcie súrodencov, starých rodičov a rodičov. Hľadajú sa spojivá medzi príbehom narodenia a súčasným životom klienta a rodové otázky prítomné v príbehu. Úžasnou pozitívnou technikou je prepísanie príbehu: Ako by mal príbeh narodenia ideálne vyzerat'.

Práca s obľúbenými rozprávkami, knižkami, filmami, pesničkami z detstva je ďalšou poradenskou a terapeutickou technikou, ktorú dokáže skúsený terapeut vo svojej práci výborne využiť. Klient má najprv opísať svoj obľúbený príbeh, favorizovanú postavu, čo sa mu na príbehu najviac páčilo, prípadne, čo by na ňom chcel zmeniť. Hľadajú sa súvislosti medzi rozprávkou a súčasným životom a rodové otázky, objavujúce sa v ňom. Rané spomienky sú, popri analýze rodinnej konštelácie, jednou zo základných metód individuálnej psychológie. Klient si má spomenúť na nejaký incident,

ktorý sa odohral v jeho ranom detstve, zamerat' sa na statický obraz spomienky, opísať city, ktoré sa s ňou viažu. Hľadajú sa styčné body ranej spomienky so súčasným životom a rodová problematika, ktorú obsahuje. Záverom konštatujeme, že pri utváraní osobnosti, kde jedným z faktorov je poradie narodenia dieťaťa sa podľa individuálnej psychológie uplatňuje sebvypĺňajúca sa veštba, self-fulfilling prophecy (napr. Mosak, Maniacci, 1999).

Ak verím, že som neschopný, nedostatočný, ostatní sú kompetentnejší, šťastnejší a svet nie je bezpečným miestom, budem sa podľa toho správať a svojím správaním vyvolám odpovede ľudí, ktoré ma ešte viac utvrdia v mojom presvedčení. Ak verím, že mám v tomto svete svoje miesto, ostatní ľudia sa správajú férovo a život je predvídateľný, budem vo svojom okolí vyvolávať reakcie, ktoré potvrdia moje prvotné presvedčenie. V procese psychoterapie alebo prácou na sebe je možné chybné presvedčenia modifikovať.

Koncept poradia narodenia je zaujímavým z výskumného hľadiska, ale najprínosnejším je pre individuálnu diagnostickú, konzultačnú a poradenskú prax.

Literatúra:

- Adler, A.: *Smysl života*. Praha: Práh, 1995. 146 s. ISBN 80-858009-34-6.
- Ansbacher, H. & R.: *The Individual Psychology of Alfred Adler*. New York: Harper Torchbooks, 1964. 503 s. ISBN 0-06-131154-3.
- Balla, M.: University College Cork, Cork. Gender Issues: súbor materiálov. 2004. 37 s.5.
- Čechová, D.: Poradie narodenia detí a jeho vplyv na osobnosť. Individuálna psychológia a poradenstvo v rodine a škole, Modra 1999.
- Dreikurs, R.: The psychological interview in medicine. *American Journal of Individual psychology*. 1952-53, roč. X, s. 99 - 122.
- Dreikurs, R.: *Fundamentals of Adlerian Psychology*. Chicago: Adler School of Professional Psychology, 1989. 117 s. ISBN 0-918560-08-X.
- Dreikurs, R., Grunwald, B. B., Pepper, F. C.: *Maintaining sanity in the classroom*. New York: HarperCollins, 1982. 353 s. ISBN 0-06-041761-7.
- Eckstein, D., Baruth, L., Mahrer, D.: *An Introduction to Life-Style Assessment*. Dubuque, Iowa: Kendall/Hunt Publishing, 1992. 154 s. ISBN 0-8403-7428-3.
- Eckstein, D., Baruth, L.: *The Theory and Practice of Life-Style Assessment*. Dubuque, Iowa: Kendall/Hunt Publishing, 1996. 275 s. ISBN 0-7872-2369-7.
- Leman, K.: *Sourozenecké konstelace*. Praha: Portál, 1997. 223 s. ISBN 80-7178-152-5.
- Mosak, H.H., Maniacci, M.P.: *A Primer of Adlerian Psychology: The Analytic~ Behavioral ~Cognitive Psychology of Alfred Adler*. Philadelphia: Brunner / Mazel, 1999. 198 s. ISBN 1-58391-003-4.
- Shulman, B. H.: *Contributions to Individual Psychology*. Chicago: Alfred Adler Institute, 1981. 206 s. ISBN 0-918560-18-7.
- Tedlová, E.: *Vplyv a obľuba v triede z hľadiska súrodeneckej konštelácie*. Diplomová práca. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzita Komenského v Bratislave, Katedra psychológie, 2004. 92 s.

ČECHOVÁ, Daniela. Vplyv poradia narodenia na osobnosť chlapcov a dievčat. In HELLER, Daniel; PROCHÁZKOVÁ, Jana; SOBOTKOVÁ, Irena (ed.). *Psychologické dny 2004 : Svět žen a svět mužů : polarita a vzájemné obohacování : sborník příspěvků z konference Psychologické dny, Olomouc 2004*. Olomouc : Universita Palackého v Olomouci, 2005. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica, Psychologica 35 - suppl. Plný text příspěvku o rozsahu 5 s. je dostupný na přiloženém CD-ROM. ISBN 80-244-1059-1.